ΣΤΕΛΙΟΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ

«ΠΛΟΙΑ» ΚΑΙ ΟΧΙ «ΞΥΛΕΙΑ». ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΧΩΡΙΟΥ ΤΗΣ «ΕΠΙΔΗΜΙΑΣ ΜΑΖΑΡΙ ΕΝ ΑΙΔΟΥ»

Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν Ε΄ τόμο τοῦ περιοδικοῦ «ΔΙΠΤΥΧΑ»
Ἑταιρείας Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Μελετῶν

ΑΘΗΝΑ 1991

ΣΤΕΛΙΟΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ

«ΠΛΟΙΑ» ΚΑΙ ΟΧΙ «ΞΥΛΕΙΑ». ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΧΩΡΙΟΥ ΤΗΣ «ΕΠΙΔΗΜΙΑΣ ΜΑΖΑΡΙ ΕΝ Α·ΔΟΥ»

Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν Ε΄ τόμο τοῦ περιοδικοῦ «ΔΙΠΤΥΧΑ»
Ἑταιρείας Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Μελετῶν

ΑΘΗΝΑ 1991

«ΠΛΟΙΑ» ΚΑΙ ΟΧΙ «ΞΥΛΕΙΑ». ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΧΩΡΙΟΥ ΤΗΣ «ΕΠΙΔΗΜΙΑΣ ΜΑΖΑΡΙ ΕΝ ΑΙΔΟΥ»

Ἂν κριθεῖ ἁπλῶς ὡς μίμηση τοῦ Λουκιανοῦ, ἡ *Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν Ἅιδου»* ἐμφανῶς ὑστερεῖ, καὶ χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Krumbacher, ποὺ θεωροῦσε τὸ κείμενο ὡς «die schlechteste der bis jetzt bekannt gewordenen Imitationen des Lukian»[1]. Ἀλλὰ ὡς ἱστορικὴ μαρτυρία τὸ κείμενο θεωρεῖται σημαντικὸ τεκμήριο, ἐφ' ὅσον εἶναι στενότατα συνδεδεμένο μὲ τὴν ἐπικαιρότητα καὶ μὲ τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον τῆς ἐποχῆς του. Ἤδη ἀπὸ τὸν περασμένο αἰώνα ὁ Boissonade εἶχε θέσει εὐρύτερα τὸ θέμα, τονίζοντας ὅτι «si ampliorem historiae eorum temporum privatae et arcanae notitiam haberemus, magis placeret nobis Mazaris, quem magis intelligeremus»[2]. Ἡ πλήρης κατανόηση τοῦ διαλόγου εἶναι δυσχερὴς ἐξ αἰτίας τῶν ὑπαινιγμῶν καὶ τῶν λογοπαιγνίων ποὺ διανθίζουν τὸν λόγο τοῦ συγγραφέα, ὅταν ἀναφέρεται σὲ σύγχρονά του πρόσωπα καὶ γεγονότα, μὲ τρόπο ποὺ προκαλεῖ ἀρκετὲς δυσχέρειες στὸν σημερινὸ μελετητὴ τοῦ κειμένου. Ἀνίχνευση τῆς ταυτότητας ὁρισμένων τουλάχιστον ἀπὸ τὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου εἶχε ἐπιχειρήσει παλαιότερα ὁ Treu[3], καὶ πιὸ πρόσφατα ὁ Θεοχαρίδης[4] καὶ ὁ Trapp[5], ἐνῶ σημαντικὴ συμβολὴ στὴν ἐν γένει μελέτη καὶ ἀξιολόγηση τοῦ διαλόγου προσέφερε

---

1. K. Krumbacher, Geschichte der Byzantinischen Literatur (München 1897), σ. 494 (πρβλ. Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1900, σ. 170).

2. J. Fr. Boissonade, Anecdota Graeca, τόμ. Γ' (Paris 1831), σσ. V-VI. Γιὰ τὴν ἀξία τοῦ κειμένου ὡς ἱστορικῆς πηγῆς πβλ. D.A. Zakythinos, Le Despotat Grec de Morée. Tome II. Vie et Institutions. Edition revue et augmentée par Chryssa Maltezou, London, Variorum Reprints 1975, σσ. 348-9.

3. M. Treu, Mazaris und Holobolos, BZ 1(1892), σσ. 86-97.

4. Γ. Θεοχαρίδης, Τέσσαρες Βυζαντινοὶ καθολικοὶ κριταὶ λανθάνοντες ἐν βυζαντινῷ γνωστῷ κειμένῳ, Μακεδονικὰ 4(1955-60), σσ. 495-500.

5. E. Trapp, Zur Identifizierung der Personen in der Hadesfahrt des Mazaris, JÖB 18(1969), σσ. 95-99 καὶ τοῦ ἴδ., Probleme der Prosopographie der Palaiologenzeit, JÖB 27(1978), σσ. 181-201.

τόσο ἡ νέα σχολιασμένη ἔκδοσή του[6], ὅσο καὶ ἡ διατριβὴ τοῦ Walther[7], στὴν ὁποία ἐξετάζεται λεπτομερῶς ἡ χειρόγραφη παράδοση τοῦ ἔργου, παρέχεται ἐπισκόπηση τοῦ ἱστορικοῦ του πλαισίου καὶ ἀναλύεται ἡ σημασία του ὡς μαρτυρίας γιὰ τὴν ἐποχή του.

Τὰ γενικότερα προβλήματα λοιπὸν ἔχουν μελετηθεῖ σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμό, ἀλλὰ παραμένουν πρὸς διευκρίνηση πλῆθος ἄλλα ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ διάφορα χωρία τοῦ κειμένου, στὰ ὁποῖα τὸ νόημα δὲν εἶναι σαφές. Στὴν συνέχεια θὰ συζητηθοῦν τὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζει ἕνα παρόμοιο δυσκολονόητο χωρίο, καὶ θὰ ἐπιχειρηθεῖ νὰ δοθεῖ μιὰ ἱκανοποιητικότερη ἑρμηνεία. Συγκεκριμένα, γίνεται λόγος γιὰ τὸ σημεῖο ὅπου ἕνας ἀπὸ τοὺς συνομιλητὲς τοῦ Μάζαρι, ὁ Βαρθολομαῖος de Langosco[8], ἐρωτᾶ «*τίς ἐστιν ὁ τοὺς λογισμοὺς τῶν Ῥωμαίων ποιῶν νῦν;*»[9]. Ὡς συνήθως ὁ Μάζαρις ἀπαντᾶ μὲ ὑπαινιγμούς: «*Οὐκ οἶσθα τὸν ἐκ Βαβυλῶνος ἐλθόντα τότε ἐν τῇ Χρυσῇ καὶ κρινόμενον μετὰ τοῦ Ἰαπετοῦ Πελοποννησίου ἐκείνου ἀσόφου Σοφιανοῦ περὶ τῶν ἐς Ἀλεξάνδρειαν πεμφθέντων βασιλικῶν ξύλων;*»[10]. Καὶ ὁ de Langosco ἀνταπαντᾶ «*τὸν Μισαὴλ Μουσκαράνον λέγεις;*»[11].

Ποιὰ εἶναι τὰ πρόσωπα ποὺ ἀναφέρονται, τί εἴδους ἀποστολὴ ἀνέλαβαν καὶ σὲ ποιὸ μέρος; Στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ἔχουν βέβαια προταθεῖ ὁρισμένες λύσεις, ὄχι πάντα ὅμως ἱκανοποιητικές, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια. Πρὸς στιγμὴν ἀφήνουμε τὸ πρόβλημα τῆς ταύτισης τῶν προσώπων, τὸ ὁποῖο θὰ ἐξετασθεῖ πιὸ κάτω καὶ ἀφοῦ πρῶτα γίνει λόγος γιὰ τὰ δύο ἄλλα ἐρωτήματα.

Καὶ ἀρχικὰ ὡς πρὸς τὸν προορισμὸ τῆς ἀποστολῆς. *Ἀλεξάνδρεια* καὶ *Βαβυλὼν* ἀναφέρονται στὸ χωρίο, καὶ γιὰ τὴν πρώτη, τὴν Ἀλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου, δὲν ὑπῆρξε πρόβλημα. Ἀντίθετα, ὅσοι προηγουμέ-

---

6. Mazaris' Journey to Hades or Interviews with Dead Men about certain officials of the imperial court. Greek text with Translation, Notes, Introduction and Index by Seminar classics 609 (New York 1975: συνεργάτες οἱ J.N. Barry, M. J. Share, A. Smithies καὶ L.G. Westerink).

7. R. Walther, Die Hadesfahrt des Mazaris, Diss. Wien (1971). Μερικὰ ἀπὸ τὰ κυριότερα πορίσματα τῆς διατριβῆς βλ. καὶ στὸ ἄρθρο τοῦ ἴδιου, Zur Hadesfahrt des Mazaris, JÖB 25(1976), σσ. 195-206.

8. Γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ προσώπου βλ. G.T. Dennis (ed.), The letters of Manuel II Palaeologos. Text, translation and notes (CFHB VIII, Washington D.C. (1977), σ. lix καὶ σημ. 125. Πρβλ. ἐπίσης Mazaris' Journey, ὅ.π., σ. 112.

9. Mazaris' Journey, ὅ.π., σ. 46, $_{20-21}$.

10. Mazaris' Journey, ὅ.π., σ. 46, $_{23-26}$.

11. Mazaris' Journey, ὅ.π., σ. 46, $_{27}$.

νως σχολίασαν τὸ χωρίο[12], ἀμφιταλαντεύθηκαν μεταξὺ τῆς Βαγδάτης καὶ τῆς Βαβυλώνας τῆς Αἰγύπτου (τὸ σημερινὸ Κάιρο δηλαδή). Πιστεύω ὅτι οἱ ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὸ δεύτερο τοπωνύμιο δὲν δικαιολογοῦνται, ἐφ' ὅσον οἱ δύο πόλεις συχνὰ ἀναφέρονται σὲ συνδυασμό: π.χ. στὸν Γρηγορᾶ (IV.7: I.102, 8-9) *«εἰς τὴν κατ' Αἴγυπτον Βαβυλῶνα καὶ Ἀλεξάνδρειαν ἐπανέρχονται»*. Καὶ στὸ χωρίο λοιπὸν τοῦ Μάζαρι Βαβυλὼν εἶναι τὸ Κάιρο: ἡ ἀποστολὴ ἀποβιβάστηκε στὸ λιμάνι τῆς Ἀλεξάνδρειας καὶ κατευθύνθηκε πρὸς τὸ Κάιρο.

Τί εἴδους ἀποστολὴ ἦταν αὐτή; Τί μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἀποστολὴ «βασιλικῶν ξύλων», κατὰ τὸ χωρίο, στοὺς Μαμελούκους τῆς Αἰγύπτου; Ὡς τώρα ἡ λέξη «ξύλον» στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχει ἑρμηνευθεῖ μὲ τὴν πιὸ συνηθισμένη σημασία της καὶ ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίληψη ὅτι τὸ γεγονὸς ἔχει σχέση μὲ ἀποστολὴ ξυλείας στὴν Αἴγυπτο: ὁ Hase[13] εἶχε ὑποθέσει ὅτι οἱ Μαμελοῦκοι προμηθεύονταν ξυλεία γιὰ τὰ πλοῖα τους ἀπὸ τὸ Βυζάντιο. Τὴν ἴδια γνώμη ἐπανέλαβε καὶ ὁ Ellissen[14], μεταφράζοντας τὸ χωρίο «wegen der nach Alexandria gesandten Kaiserlichen Holzladung». Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἔχει κατανοήσει τὸ χωρίο καὶ ὁ Walther[15], ἐνῶ τόσο ὁ Dennis[16], ὅσο καὶ οἱ συνεργάτες τῆς νέας ἔκδοσης μεταφράζουν «imperial timber»[17]. Ἀλλὰ εἶναι γνωστὸ ὅτι ἐνίοτε «ξύλον» σημαίνει καὶ πλοῖο[18], καὶ πιστεύω ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ διαλόγου, ἰδιόμορφος στὸ λεξιλόγιό του[19], χρησιμοποίησε τὴν λέξη μὲ τὴν ἔννοια αὐτήν. Τὸ χωρίο λοιπὸν δὲν

---

12. A. Ellissen, Analekten der mittel- und neugriechischen Literatur 4(Leipzig 1860), σ. 341. G.T. Dennis, ὅ.π., σ. lix καὶ σημ. 125. Πβλ. ἐπίσης καὶ τὰ σχόλια τῆς νέας ἔκδοσης, Mazaris' Journey, ὅ.π., σ. 112.

13. C.B. Hase, Notice de trois pièces satyriques imitées de la Nécyomantie de Lucien, Notices et Extraits de manuscrits de la Bibliothèque imperial 9.2 (1813), σ. 139 καὶ σημ. 1.

14. Ellissen, ὅ.π., σ. 284 καὶ σχόλιο στὴν σ. 341.

15. R. Walther, ὅ.π., σ. 248.

16. Dennis, ὅ.π., σ. lix.

17. Mazaris' Journey, ὅ.π., σ. 47.

18. Ἂν καὶ ἡ σημασία αὐτὴ δὲν καταγράφεται στὰ λεξικὰ τῶν Liddell-Scott καὶ τοῦ Lampe, βλ. ὅμως E.A. Sophocles, Greek Lexikon of the Roman and Byzantine periods (from B.C. 146 το A.D. 1100), vol. II (Cambridge Ma. 1887), σ. 791, s.v. καὶ Δ. Δημητράκου, Νέον λεξικὸν ὀρθογραφικὸν καὶ ἑρμηνευτικὸν ὅλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τόμ. ς' (Ἀθῆναι 1951), σσ. 5005-5006, s.v. Σὲ ἐνδεχόμενη ἀντίρρηση, ὅτι ἡ σημασία ἴσως εἶναι μεταγενέστερη, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν στίχο τοῦ *Χρονικοῦ τοῦ Μορέως* ποὺ παραθέτει ὁ Δημητράκος, ὅ.π., ἂς σημειωθεῖ καὶ ἕνα χωρίο ἀπὸ τὴν Ἱστορία τοῦ Παχυμέρη (V.21: II.507) στὸ ὁποῖο τὸ ἀκρωτήριο Μαλέας ἀποκαλεῖται καὶ Ξυλοφάγος: *«πρὸς αὐτῷ τῷ Μαλέᾳ, ὃν καὶ ξυλοφάγον καλεῖν εἰώθασι...»*.

19. Γιὰ τὸ λεξιλόγιο τοῦ Μάζαρι βλ. Mazaris' Journey, σ. vii.

πρέπει νὰ ἀφορᾶ τὴν ἀποστολὴ ξυλείας στὴν Αἴγυπτο, ἀλλὰ νὰ ἔχει σχέση μὲ ἀποστολὴ πλοίων τοῦ αὐτοκράτορα. Στὴν περίπτωση αὐτὴν πρέπει νὰ ὑπονοεῖται κάποια ἐπίσημη διπλωματικὴ ἀποστολή. Παρόμοια ἀποστολὴ εἶναι γνωστή: τρία χρόνια περίπου πρὶν ἀπὸ τὴν χρονολογία ποὺ συνήθως γίνεται δεκτὸ ὅτι γράφτηκε ὁ Μάζαρις[20], γύρω στὴν ἄνοιξη τοῦ 1411, ὁ Μανουὴλ Β΄ εἶχε στείλει ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Μαμελοῦκο Σουλτάνο an-Nasir Nasir al-Din, μὲ σκοπὸ τὴν συνέχιση καλῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν[21]. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Μάζαρις εἶναι πλούσιος σὲ ἀναφορὲς σὲ γεγονότα τῶν χρόνων τῆς βασιλείας τοῦ Μανουὴλ Β΄[22], πιθανότατα ὁ ὑπαινιγμὸς αὐτὸς νὰ ἀφορᾶ εἰδικὰ τὴν ἀποστολὴ αὐτήν.

Καὶ πάλι τώρα στὸ πρόβλημα τῶν προσώπων. Ὁ «ἄσοφος Σοφιανὸς» μὲ τὰ διαθέσιμα ὡς τώρα στοιχεῖα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθεῖ ἀκριβέστερα[23]. Ἀντίθετα, μὲ περισσότερες πιθανότητες ἔχει ὑποδειχθεῖ ταύτιση τοῦ ἄλλου προσώπου, τοῦ Μισαὴλ Μουσκαράνου: πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν Δημήτριο Σκαράνο[24], τὸν λογαριαστὴ τῆς αὐλῆς, τὸν φίλο καὶ συνεργάτη τοῦ Ἰωάννη Λάσκαρι Καλοφέρου, ὁ ὁποῖος, μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ τελευταίου, ἀσχολήθηκε μὲ τὴν διευθέτηση τῶν οἰκονομικῶν του[25]. Ἂν ἡ ἑρμηνεία τοῦ χωρίου ποὺ προτάθηκε εἶναι σωστὴ καὶ πράγματι ἔχει σχέση μὲ τὴν πρεσβεία τοῦ 1411, ὑπάρχει δυνατότητα συσχετισμοῦ μὲ τὸν Δημήτριο Σκαράνο: οἱ ὑποχρεώσεις του ὡς «κομισαρίου» τοῦ Καλοφέρου τὸν ὁδήγησαν σὲ διάφορα ταξίδια μεταξὺ Κωνσταντινούπολης, Κύπρου καὶ Βενετίας κατὰ τὰ χρόνια 1400-1410. Τὸ 1413 βρισκόταν στὴν Φλωρεντία, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1416 φαίνεται ὅτι ἐγκαταστάθηκε ἐκεῖ μονίμως[26]. Τὸ 1411 δὲν εἶναι σίγουρο ὅτι ταξίδεψε. Τὰ γραφόμενα ἀπὸ τὸν Eszer[27], ὅτι στὶς 19 Φεβρουαρίου 1411 ὁ

---

20. Μεταξὺ Ἰανουαρίου 1414 καὶ 21 Ὀκτωβρίου 1415: βλ. ἀναλυτικὰ ὅ.π., σσ. vii-xiv.

21. Βλ. F. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453, 5. Teil (München-Berlin 1965), σσ. 97-98. Πβλ. καὶ J.W. Barker, Manuel II Palaeologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship (New Brunswick 1969), σ. 286 καὶ σημ. 151.

22. Βλ. Mazaris' Journey, σσ. XXVI-XXIX.

23. Συνήθως θεωρεῖται ἀόριστα ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς Σοφιανοὺς τῆς Πελοποννήσου: βλ. Dennis, ὅ.π., σ. lix καὶ σημ. 125 καί Mazaris' Journey, ὅ.π., σ. 113.

24. Βλ. λεπτομερῶς Dennis, ὅ.π., σ. lviii-lx καὶ Mazaris' Journey, ὅ.π., σ. 113.

25. Γιὰ τὶς λεπτομέρειες βλ. καὶ A. Eszer, Das abenteurliche Leben des Johannes Laskaris Kalopheros (Wiesbaden 1969), σσ. 77, 85, 96, 107, 114.

26. Σύμφωνα μὲ τὸ βιογραφικὸ σχεδίασμα τοῦ R.J. Loenertz, Correspondance de Manuel Calecas, Città del Vaticano 1950, σσ. 86-89.

27. Eszer, ὅ.π., σ. 114.

Σκαράνος βρισκόταν μὲ τὸν Ἰωάννη Χρυσολωρᾶ στὴν Bologna, βασίζονται σὲ ἐσφαλμένη ἀπόδοση ὅσων εἶχε γράψει ὁ Loenertz[28]. Ἡ ὀρθὴ ἡμερομηνία εἶναι 19 Φεβρουαρίου 1410. Ἐπίσης ὁ Loenertz[29] εἶχε ὑποθέσει ὅτι ὁ Σκαράνος τὸ 1411 καὶ τὸ 1412 βρισκόταν στὴν Ρώμη μὲ τὸν Μανουὴλ Χρυσολωρᾶ, κάτι ὅμως ὄχι καὶ τόσο σίγουρο, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει συγκεκριμένη μαρτυρία. Ἂν λοιπὸν τὸ 1411 ὁ Σκαράνος βρισκόταν στὴν Κωνσταντινούπολη, ὑπάρχει δυνατότητα νὰ εἶχε συμμετάσχει καὶ αὐτὸς στὴν πρεσβεία καὶ στὴν ἀποστολὴ στὴν Αἴγυπτο. Καὶ ἴσως ἡ δυσαρέσκεια πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ Σκαράνου, ποὺ εἶναι ἐμφανὴς σὲ ὅλα τὰ σχετικὰ χωρία τοῦ Μάζαρι, νὰ ἔχει σχέση καὶ μὲ κάποια ἄστοχη ἐνέργειά του σὲ αὐτὴ τὴν ἀποστολή[30]. Δυστυχῶς ὅμως καὶ στὴν συγκεκριμένη αὐτὴν περίπτωση δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθεῖ κάτι ἀκριβέστερο. Κατεβλήθη ἁπλῶς προσπάθεια νὰ συνδυασθοῦν οἱ πληροφορίες τῶν πηγῶν καὶ νὰ δοθεῖ μιὰ ἄλλη ἑρμηνεία σὲ ἕνα ὁπωσδήποτε δύσκολο καὶ δυσερμήνευτο χωρίο ἑνὸς κειμένου ὅπως ἡ *Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν Ἅιδου*, ποὺ σίγουρα δὲν συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν ἁπλούστερων τῆς Βυζαντινῆς Γραμματείας.

ΣΤΕΛΙΟΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ

SUMMARY

S. Lampakis, *"Ships" and not "timber". A contribution to the understanding of a passage in "Mazaris' Journey into Hades".*

This paper consists of an attempt at clarifying a difficult passage in the text of Mazaris' Journey into Hades, which is known to be rich in mentions of historical facts, but in an obscure language, full of allusions and strange conbinations of meanings. It is proposed that the word «ξύλον» in this passage means "ship", and not "timber", and that this case actually concerns an embassy to the Mamluk sultan of Egypt an-Nasir (1411), well known also from other sources.

28. Loenertz, ὅ.π., σ. 87. — Πβλ. Dennis, ὅ.π., σ. lix.
29. Loenertz, ὅ.π., σ. 88. — Πβλ. Dennis, ὅ.π., σ. lix.
30. Γιὰ τὴν δυσαρέσκεια πρὸς τὸν Σκαράνο βλ. Dennis, ὅ.π., σ. lix-lx.